

OSMANLI ARAŞTIRMALARI
XXIV

Neőir Heyeti - Editorial Board

Halil İNALCIK - İsmail E. ERŪNSAL

Heath W. LOWRY - Feridun EMECEN

Klaus KREISER

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XXIV

İstanbul - 2004

BELGELERLE TÜRK-FRANSIZ-ERMENİ İLİŞKİLERİNE
GENEL BİR BAKIŞ (1878-1914)

*Recep KARACAKAYA**

Giriş

Türk-Ermeni münasebetleri, Türklerin Anadolu'ya ayak basmaları ile başlamış ve yüzyıllarca problemsiz olarak devam etmiştir. 19. yüzyılın sonlarında bozulmaya başlayan Türk-Ermeni münasebetleri, özellikle büyük devletlerin Osmanlı coğrafyasındaki çıkarları için Ermenileri kullanmaya başlamaları sonucu, 19.yüzyılın son çeyreğinden bu yana Türk dış politikasının en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir.

Fransa, Ermeni meselesinin milletler arası politikanın gündemine oturmasında İngiltere ve Rusya gibi ön planda olmamış, ama Ermenileri kışkırtmaktan da geri durmamıştır. Özellikle Ermeniler arasında Katolik propagandası yaparak onları kazanmaya çalışan Fransa, 1830 yılında Katolik Ermeni Cemaati'nin "millet" olarak tanınmasını sağlamış, böylece Ermenilerin bir kısmı üzerinde himaye hakkını elde etmiştir.

Biz bu makalemizde, Düvel-i Muazzama olarak da bilinen bu devletlerden Fransa'nın Ermenilerle ilgili takip ettiği politikayı ana hatlarıyla inceleyeceğiz. Fransa'da Ermenilerin ilk yerleşimini, faaliyetlerini, Fransız kamuoyunu nasıl etkilediklerini, Fransız devlet adamlarının Ermenilerle ilgili konularda Osmanlı Devletini nasıl sıkıştırdıklarını, buna karşılık Osmanlı Devleti'nin bu konuda neler yaptığını belgelerle ortaya koymaya çalışacağız.

* Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

FRANSIZ-ERMENİ İLİŞKİLERİNİN BAŞLAMASI VE GELİŞMESİ

Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan Ermenilerin imtiyazlı durumları, Avrupa devletlerinin dikkatini çekmiş ve onları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmak istemişlerdir. Ermeni meselesinin uluslar arası bir sorun olarak ortaya çıkmasında büyük rolleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim tebaası ile her zaman yakından ilgilenmişler, kendilerine arzu ettikleri menfaati sağlayacak topluluk olarak Ermenileri görmüşlerdir¹.

Katolikliğin hamisi ve yayıcısı olan Fransa'nın Ermenilere el atmasının sebepleri arasında, Ermeni kilisesinin Ortodoks kilisesi kadar güçlü olmaması ve Ermenilerin Osmanlı ülkesinde, İstanbul'dan başka, Doğu, Güneydoğu ve Suriye bölgelerinde dağınık olarak yaşıyor olmaları gösterilebilir².

Papalık, Osmanlı topraklarındaki Hıristiyanları Katolikleştirmek, onların Osmanlı Devletiyle bağlarını kesmek, doğrudan doğruya Katolik hamisi Fransa'nın nüfuzu altına sokmak, icabında Hıristiyan azınlığın haklarını savunmak için Bâbıâlf nezdinde teşebbüslerde bulunma salahiyetini elde etmek amacıyla takip etmiştir.

1587 yılında Papa olan V. Sikst, Osmanlı sınırları dahilindeki Hıristiyan cemaatlerine yani Ermenilere, Melkitlere, Yakubi ve Keldanilere elçilik heyetleri

¹ Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001, s. 57, 58

² Fransız Büyükelçisi Marguis de Bonnac, İstanbul'dan XIV. Lui'ye hitaben yazdığı mektubun bir bölümünde, Katolik misyonerler vasıtasıyla Ermenileri getirmek istedikleri noktayı şöyle belirtiyordu; "Ermenilerle bizim aramızda olacak ihtilaflarda son derece lüzum hasıl olmadıkça Türklere müracaat edilmemelidir. Bizim için tutulacak yegane yol, Ermeni kiliselerinin yöneticilerini idare ederek hakimiyetlerine doğrudan müdahale edilmeyeceğini, fiili ve siyasi hiçbir menfaatin meselelerine dahil olmadığını, Türklerin boyunduruğundan umumi bir kurtuluşa ulaşabilmek için aramızdaki problemleri azaltarak birbirine yaklaştırmaktan ibaret olduğuna ikna etmektir." XIV. Lui döneminde Fransız elçilerin, Osmanlı Devleti'ne tabi Hıristiyanları Katolik yapma gayretine girişerek, tahrik etmek suretiyle çevirdikleri siyasi entrikalar ve casusluk peşinde koşmaları, Osmanlı-Fransız münasebetlerini gerginleştirmiştir. Fransız elçiler, Osmanlı topraklarında gizlice Katoliklik propagandası yapan papazları himayeden bir an bile geri durmamışlardır. Nihayet bu çalışmalar sonuç vermeye başlamış, Halep Ermeni Piskoposu XIV. Lui'ye yazdığı mektupta uzun methiyelerden sonra "Ermenistan Fransızların en kudretli bir kralı tarafından kurulacaktır" ifadesini kullanmıştır. bkz. Davut Kılıç, "Osmanlı Ermenileri Arasında Katolik Kilisesi'nin Kuruluş Faaliyetleri", *Yeni Türkiye*, sayı: XXXVIII, İstanbul 2001, s. 726-734.

yollamıştır. Papalığın bundan maksadı adı geçen Hıristiyan cemaatlerini Osmanlı Devleti aleyhine tahrik ederek, ilk fırsatta bu dört cemaati de Katolik mezhebine bağlamak suretiyle bunlar üzerinde maddi ve manevi nüfuz tesis etmektir.

Osmanlı sınırları dahilinde geniş bir dini serbestiye sahip olan Fransa, kendisine verilen imtiyazları en geniş şekliyle kullanmıştır. Osmanlı Devleti'nin, Fransızlara karşı müsamahakar bir tutum sergilemesi, Osmanlı tebaasından olan Hıristiyanlar üzerinde misyonerlerce yürütülen Katolik propagandasını hızlandırmıştır. Fransa Ermenilerle dini ilişkilerini ilerde uygulayacağı sömürgecilik politikasının temeli yapmıştır. 1630 yılında İstanbul'daki Katolik papazlar Ermenilere, "Eğer Katolik olursanız, Fransa'nın her türlü himayesine kavuşursunuz" diyerek onları ümitlendirmişler, kendi mezheplerinin daha zor ve sıkıcı, Katolikliğin daha kolay olduğunu anlatarak Katolikliğe davet etmişlerdir³.

Fransızlar, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'dan sürüp atmak için Osmanlı Katoliklerinin bir kısmını ve özellikle Ermenileri kullanabileceklerini düşünmüşlerdir. Katolik Ermeniler Fransa kralına kurtarıcı olarak yönelecekler, bu Ermeniler devlet kademelerini ve dış güçler nezdindeki nüfuzlarını Fransa lehine kullanacaklardır.

Ermeniler üzerinde yavaş yavaş ilerleyen fakat derin tesirler icra eden bir Katolikleştirme propagandasının sonuçları da önemli olmuştur.

Osmanlı tebaası bir azınlığın dini yönden, dışarıda bulunan bir kilise tarafından yönetilmesinin, imparatorluk içerisinde yeni yeni problemler meydana çıkmasına sebep olacağı belliydi. Ermeni Patrikhanesi de bu durumu hoş karşılamıyordu. Devlet tarafından alınan tedbirler sayesinde Katolik propagandasının bir müddet için önüne geçilebilmişse de, misyonerler, faaliyetlerini gizliden gizliye sürdürmeye devam etmişlerdir. Ermenilerin Katolik mezhebine girmemeleri için alınan bütün tedbirlere rağmen, zamanla bu hususa layıkıyla ihtimam ve dikkat gösterilmemiş ve Ermenilerin bazı zenginleri Katolik mezhebine girmekten geri durmamışlardır⁴. Bu arada bazı cahil Ermeni papaz ve

³ Kılıç, *aynı makale*, s. 726-734.

⁴ Ali İhsan Gencer, İhtilâlciler Ermeniler'in "Kaza İhtilâl Teşkilâtı" Talimatnâmesi, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, sayı: XIII, İstanbul 1987, s. 578-583; Bu konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Ali Güler, *XX.Yüzyıl Başlarının Askerî ve Stratejik Dengeleri İçinde Türkiye'deki Gayri Müslimler*, Ankara 1996, s. 13, 14.

halkı, Patriğin tek mil Ermenileri Katolik yapmakta olduğu kuşkusuna kapılarak Patrikhaneyi basmışlardı. Olaylarda suçlu görülenler yakalanmış, devlet tarafından haklarında gerekli işlemler yapılmıştı⁵.

Osmanlı Devleti bu Katolik faaliyetlerine geç de olsa karşı çıktı. II. Mahmud, İstanbul Ermeni Patriğine Ermenilerin devlete bağlı olup olmadıklarını ve bu konuda kendisinin kefil olup olamayacağını sormuş, patrik de cevabında, Gregoryen Ermenilere kefil olduğunu, fakat birtakım Roma kilisesine mensup ve kendisini ruhani şef olarak tanımaktan kaçınan Ermenilere asla kefil olamayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine padişah şüpheye düşerek, İstanbul'da Katolik mezhebinde olan Ermenilerin esas memleketlerine gönderilmelerini emretti. Osmanlı Devleti 1828'de Katolik Ermenileri, geldikleri yerlere gönderilmek üzere Anadolu'nun iç kısımlarında mecburi iskana tabi tuttu. Katolik Ermenilerin önde gelenlerinden bir kısmı ölüm cezalarına çarptırıldı ve mallarına el kondu.

Sürgün işlemlerinin başlamasıyla Fransa meseleyi bir Katolik davası haline getirmiş, tüm Katoliklerin sürülmesini Katolik mezhebine karşı düşmanca tavır olarak görmüş ve bu meseleyi kendi öz meselesi gibi telakki ettiğini keskin bir üslupla Osmanlı hükümetine ifade etmiştir⁶.

Gelişen olaylar karşısında Fransız hükümeti Babıali'yi protesto etti. Müsadere edilen malların iadesi ve Katolik Ermeniler için Patrik tayin edilmesi yönünde Büyükelçiliği vasıtasıyla baskı yapmaya başladı. Rusya ile süregelen savaş esnasında gerçekleşen bu tür müdahaleler, Babıali'yi Fransa başta olmak üzere bütün Katolik devletlerin baskısıyla karşı karşıya bıraktı. Böylece Osmanlı Devleti bu meseleye tavizkar bir şekilde yaklaşmaya mecbur edildi.

Sultan II. Mahmud, Katolik Ermenilerin sürgünden dönmeleri için ferman çıkarttığı gibi, 6 Ocak 1830 tarihinde Katolik Ermeni cemaatinin "Millet" olarak kabulü için de ayrıca bir ferman ilan etti. Böylece tüm Katolik Ermenilerin yanında Rum ve diğer azınlıklara mensup Katolikler dini konularda bu makama bağlandı. Bu tarihten sonra Katolik Ermeniler, Doğuda Katolikliğin koruyucusu durumuna geldiler⁷.

⁵ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler*, İstanbul 1987, c. 1, Belge No: 14, s. XXIII.

⁶ Kılıç, *aynı mākate*, s. 732-733.

⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemaati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*. Harvard Üniversitesi Yakın Doğu Dilleri ve

XIX. asrın ilk yarısından itibaren, Suriye ve civarı ile yakından ilgilenmeye başlayan Fransa, Dürzi isyanı ve Şam olayları üzerine Lübnan'a hürriyet sağlanmasında yardımcı olmuştur. Böylece Fransa, bölgede yaşayan çeşitli Hıristiyan mezheplerine mensup azınlıkları Katolik yapma gayretine girerek mezhep birliğini sağlamayı amaçlamıştır⁸.

A- FRANSA'DAKİ ERMENİ FAALİYETLERİ

Fransa'ya yerleşen Ermenilerin faaliyetleri dikkatlice incelendiğinde, planlı ve programlı olarak belli bir hedef için hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Fransa devleti nezdindeki girişimleri, basın yoluyla yürütülen faaliyetler, Fransız kamuoyunun ileri gelenleriyle yapılan görüşmeler, yardım komiteleri kurulması, toplantı ve mitingler düzenlenmesi, hep Fransız kamuoyunun ve devlet adamlarının Ermeni davasına kazandırılması ve destek olmaları için düzenlenmiş faaliyetlerdir⁹.

1- Ermenilerin Fransa Devleti Nezdindeki Girişimleri

Ermeniler 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Fransa'ya yerleşmeye başlamışlardır. 1880'li yıllarda Osmanlı Devleti sınırları içinde yasa dışı faaliyetlerde bulunan Mıgırdıç Portokalyan tutuklanma tehlikesiyle karşılaşınca Fransa'ya kaçmış ve orada yerleşerek Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunmuştur. Mıgırdıç Portokalyan'ın yurttaşlığa geçme ile ilgili Fransa Cumhurbaşkanı'na sunduğu dilekçe üzerine, 18 Ekim 1892 tarihli kararname ile medeni haklardan yararlanması için, Fransa'da yerleşmesine izin verilmiştir¹⁰.

Medeniyetleri Bölümü, 1995; Durmuş Yılmaz, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, Konya 2001, s. 57, 58; Ali İhsan Gencer, *aynı makale*, s. 578-583; Kılıç, *aynı makale*, s. 732-733.

⁸ Davut Kılıç, *Osmanlı İdaresinde Ermeniler Arasındaki Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara 2000, s. 233.

⁹ Fransa'nın Ermenilere yönelik politikasını inceleyen ve belgelere dayanarak ortaya koyan ilk ciddi çalışma için bkz. Yusuf Sarıay, *Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918)*, *Ermeni Araştırmaları*, 7, Ankara 2002.

¹⁰ BOA. HR. SYS. 2749/110; Bu makalede kullanılan belgeler için bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1878-1918)*, c. 1, Ankara 2002; Ermeni-Fransız ilişkileriyle ilgili belgelerin fotokopileri, özetleri ve sadeleştirilmiş halleri <http://www.bybs.gov.tr> adresinde yer almaktadır.

Fransa'ya giden Ermeniler Paris, Marsilya ve Lyon gibi şehirlere yerleşmişlerdir. İlk zamanlarda Paris'e az sayıda Ermeni yerleşmiştir. Osmanlı Devleti Paris'te bulunan Ermenilerin faaliyetlerini sıkı bir şekilde takip etmeye çalışmıştır¹¹.

Ermeniler İstanbul'da toplanan bir konferansta, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinin uygulanmasını Fransa'nın ele almasını sağlamak amacıyla Fransa Dışişleri Bakanı nezdinde girişimde bulunmuşlardır.

Fransa Dışişleri bakanının bir Ermeni heyetini kabul ettiğini, gazetelerden öğrenen Osmanlı Devleti'nin Paris Büyükelçisi Esad Paşa, bu konu hakkında Fransa Dışişleri bakanı ile görüşmüştür. Bakan Freyeinet; Paris'teki dört Ermeni'nin, kendisine, gelecek konferansta Ermeniler lehinde müdahale etmesi yolunda yalvaran bir dilekçe bıraktıklarını söylemiş, onların taleplerini yerine getirmesinin mümkün olmadığını belirtmiş, fakat bu dört Ermeni'nin adlarını vermemiştir¹².

Daha sonra bu girişimde bulunan Ermenilerin, Eknayan adlarında iki tüccar, İskender ve Paris'te tıp öğrencisi olan Timothee Tinghiroğlu oldukları anlaşılmıştır¹³. Ermeni patriği de Ermenilerin Fransa Dışişleri bakanı nezdinde yaptıkları müracaata, çok şiddetli bir şekilde tepki göstermiştir¹⁴.

Bu arada Paris'teki Ermeni Komitesi tarafından, Fransız Dışişleri'ne Osmanlı Hükümeti aleyhine gayet ağır bir dilekçe verilmiş, Ermenilerin Bakan'ı görmek istekleri reddedilmekle beraber dilekçeleri kabul edilmiştir.

Paris Büyükelçisi Esad Paşa, bu olayı *Havass Ajansı*'nin haberinden öğrenmiş, sözde Ermeni heyeti'nin müracaatı hakkında Fransa Dışişleri bakanıyla görüşmüş, daha önce de bir fırsatta Ermenilerin aynı amaçla Freyeinet'e başvurduklarını, bunların aynı şekilde dilekçelerinin kabul edilmediğini söylemiş, Ermeni topluluğunca da açıkça kınanan bu kişilere karşı, şimdiki Dışişleri Bakanı Goblet'in aynı şeyi yapacağını umduğunu söylemiştir¹⁵.

11 Sarııay, *agm.*, s. 58, 59.

12 BOA. HR. SYS. 2748/3-80.

13 BOA. HR. SYS. 2748/4-81.

14 BOA. HR. SYS. 2748/4-81.

15 BOA. HR. SYS. 2748/6-82.

Fransa'da bulunan Ermeniler, Fransa Dışişleri bakanından Bitlis'te bir konsolos bulundurmasını istemişlerdir. Bunun üzerine adı geçen bakan, Musul konsolos memurunun Siirt, Bitlis ve Muş'a uğrayak Van'a kadar bir seyahat yapması için emir vermiştir¹⁶.

1912 yılı Aralık ayının sonlarında Paris Ermeni Arhimandriti Vramşabuh Kibaryan Efendi Londra Büyükelçiler Konferansı'nda Ermeni meselesinin de bahis konusu edilip çözümlenmesini temenni hususunda Fransa cumhurbaşkanına bir mektup göndermiş ve bu mektup *Temps* gazetesinde yayınlanmıştır.

Türkiye ile Türkler hakkında ağır ifadelerle dolu olan mektupta, Berlin Antlaşması'na imza koyan devletlerle beraber Balkan Savaşı'ndan dolayı bütün meselelerin çözüme kavuşturulması için hemen başlanacak olan müzakereler esnasında Ermeni meselesinin de görüşülmesi Mösyö Fallieres'ten rica olunmuştur¹⁷.

Bu dönemde Ermeniler Fransızlara müracaat ederek, Fransız çıkarlarına hizmet etmek için gerekeni yapmaya hazır olduklarını bildirmişlerdir. Paris'teki Ermeni Komitesi Reisi Arşag Çobanyan, Fransa Dışişleri Bakanı Delcassè'ye bir mektup göndererek, Ermenilerin Fransa'nın Kilikya'daki çıkarlarına saygı gösterdiğini iletmış ve Fransa'yı oraya davet etmiştir.

Sofya'daki İngiliz büyükelçisine müracaat eden Ermeni komitelerinin temsilcisi Vartanyan, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin Kilikya'yı işgale, Adana ya da İskenderun Körfezi'ne çıkarma yapmaya karar vermeleri halinde bölgenin kurtarılmasına katılmak için 20.000 Ermeni'nin hazır olduğunu bildirmiştir¹⁸.

2- Ermenilerin Basın Yoluyla Yürüttükleri Faaliyetler

Ermeniler, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi ile Türkiye Ermenilerine vaad edilen mahalli otonominin süratle tesisi için bütün kanuni propaganda vasıtalarını kullanmak ve antlaşmayı imzalayan devletler nezdinde girişimde bulunmak amacıyla gazete çıkarmaya başlamışlardır. Marsilya'da Mıgırdıç

¹⁶ BOA. Y. MTV. 233/80.

¹⁷ BOA. HR. SYS. 2750/77.

¹⁸ Gürbüz Evren, *Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları*, Ankara 2002, s. 96, 97.

Portokalyan tarafından *L'Armenia* adında bir gazete çıkarılmıştır. 1886 yılında, Hınçak Komitesi kurucularından ve aslen Kafkasyalı olan Avadis Nazarbekyan beraberinde hali vakti yerinde olan bazı Kafkasyalı gençlerle Paris'e okumaya gelmişlerdi. Portakalyan'ın Marsilya'da çıkardığı *L'Armenia* gazetesi bunların bir fikir etrafında birleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Nazarbekyan bu gazetede ateşli ihtilal makaleleri yazmıştır¹⁹.

Marsilya'da ki bu faaliyete paralel olarak Paris'te "*Haussadan*" adıyla 15 günde bir yayınlanan Ermenice-Fransızca bir gazete çıkarılmıştır²⁰. Önceleri Londra'da çıkmaya başladığı sanılan bu gazetenin Paris'te çıktığı, idarehane-sinin Londra'da olduğu sonradan anlaşılmıştır. Bu gazetenin çıkışını önlemek için önce Londra ve sonra Paris'te yapılan girişimler, her iki memleketin kanun-larının bu neşriyatı men etmeye imkan vermediği şeklinde cevaplandırılmıştır.

Bu konuda Fransız Dışişleri nezdinde yapılan ilk temas kısmen tümit ver-rici olmuşsa da gazetenin devamlı yazarı Jean Broussali'nin faaliyetinin durdu-rulması bir yana ayrıca Fransız vatandaşlığına alındığı bildirilmiştir²¹. Ateşli bir ihtilalci olan *Haussadan* gazetesi yazarı Jean Broussali, bazı ülkeler nezdinde propaganda faaliyetlerine girişmiş ve Ermeniler lehine müdahale edilmesini sağlamaya çalışmıştır.

Bunun yanısıra Paris'te *Armenia* başlıklı Fransızca bir gazete basılmakta; müdür olarak da başında Minasse Tcheraz bulunmaktadır²².

Fransa'daki Ermeniler kendi çıkardıkları gazeteler dışında, Fransız gaze-telerini de etkileyerek yoğun bir propaganda yapmışlardır. Fransa'da eğitim gören Ermeni öğrenciler, işadamları, Fransa'ya kaçan Ermeniler bu konuda çok çalışmışlardır. Zeytun Ermenilerinden bir şef ve kendisini Prens olarak tanıtan Haroutioun Tchakirian Londra'dan Paris'e gelmişler, bazı Fransız gazete bürolarını ziyaret etmişlerdir²³.

19 *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)*, c. 7, s. XVIII).

20 Sarıay, *agm.*, s. 58, 59.

21 BOA. HR. SYS. 2781-1/10, 13.

22 BOA. HR. SYS. 2749/110.

23 BOA. HR. SYS. 2748/7-83.

Özellikle Anadolu'da meydana gelen Ermeni isyanları sırasında ölen Ermenilerin, Türkler tarafından katledildiğini iddia eden bir çok yazı Fransız basınında yer almıştır.

3- Fransız Kamuoyunun Ermeni Propagandası İçin Kazanılması Çabaları

Ermeniler her fırsatı değerlendirerek Fransa kamuoyunu kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Paris'te Sainte Clotilde kilisesinde, Ermeniler tarafından bir cenaze töreni düzenlenmiş, Bir Ermeni Katolik papazının icra ettiği ayine yüz elli kadar kişi katılmıştır. Ayinin ortasında, ayini yöneten Ermeni Papazı kısa bir konuşma yapmış ve dinleyicilerine seslenerek, Haçlı seferleri zamanında Ermenilerin silah arkadaşlarını kurtardıklarını Fransızlara hatırlatmayı amaçlayan birkaç cümle okuyup, Ermenilerin binlerce şehit vererek ve yalvaran kollarla Fransaya kollarını uzatmakta olduklarını söylemiştir. Ermeni halkını kurtarmak için tüm Fransız hayırseverlerine çağrıda bulunmuştur²⁴.

Ermenilerin yaptıkları faaliyetlerden etkilenen bazı Fransız devlet adamları ve yazarlar Fransa'da Ermeni propagandasına alet olmuşlardır. Georges Clemenceau, Anatole France, Jean Jaures ve Francis de Pressenüe gibi önemli kişiler Fransız destekleme komitesini kurarak binlerce Ermeninin Türkler tarafından öldürüldüğü iddialarını başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa kamuoyuna yaymışlardır.

Clemenceau, Jaures, yazar Anatole France gibi ünlü kişiler 1900 yılında 15 günde bir yayınlanan *Pro Armenia* dergisinde birleşerek, Ermeni bağımsızlık hareketine destek vaadinde bulunmuşlardır²⁵.

4- Ermenilere Yardım Komiteleri Kurulması

Marsilya'da Fransız Kilise papazları, Ermeni papazlar ve ticaretle uğraşan birkaç Ermeni önderliğinde 1896 yılında "Sığınmacı Ermenilere Yardım Komitesi" kurulmuştur²⁶. Bu komite Marsilya Ticaret Mahkemesi Başkanı Girard Cornillon'ı üyeliğe almayı arzu etmiş, anılan kişi teklifi kabul etmemiştir²⁷.

²⁴ BOA. HR. SYS. 2747/57 (78).

²⁵ Sarıay, *agm.*, s. 61.

²⁶ *agm.*, s. 60.

²⁷ BOA. HR. SYS. 2834/72.

Komitenin başkanlığını “*Journal de Marseille*” Müdürü Eugene Rostand yürütmüştür²⁸. Komite yerel gazetelerde Ermeniler için bağış toplamayı amaçlayan bir çağrı yayınlamıştır.

Komitenin sekreteri Amassian’ın, komitenin hiçbir siyasi amacı olmadığını ileri sürmesine rağmen bu komite Marsilya halkına yaptığı çağrıda İstanbul’u kana bulayan komitecileri ve olayları sessizce geçiştirmiş, olayları yanlış ve tarafgir bir şekilde kamuoyuna duyurmuştur. Marsilya’daki Osmanlı Konsolosu Mavroyeni Bey, Ermenilerin yeni kurulan yardım komitesi tarafından İsviçre ve İngiltere’ye aralıksız olarak yönlendirilmiş olmalarından dolayı, artık Marsilya’da göçmen Ermeni bulunmadığını bildirmiştir²⁹.

Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan etmiştir. Fransa’da bulunan Ermeniler ise Marsilya Rahibi Yagişe Efendi’nin delaletiyle, Nouridjan Efendi’nin başkanlığında bir Ermeni Gönüllü Komitesi kurmuşlardır. Bunlar seferberlik nedeniyle ülkelerine dönmek isteyen bazı Ermeni gençlerini kandırarak Fransa ordusuna gönüllü kaydettirmeye ve hatta bazılarını da tehdit ve korkutma yoluyla gönüllü yazmaya çalışmışlardır.

Ayrıca Alber Foe adlı şahıs ile Şerif Paşa askerlikle yükümlü diğer Osmanlı tebaasını memleketlerine gitmekten vazgeçirerek Paris’te gönüllü yazılmaları için teşvik etmişlerdir. Cenevre Başkonsolosluğu’ndan alınan bir yazıdan Nouridjan’ın Ermenilerden asker toplayıp kaydetmekle görevli olduğu anlaşılmıştır³⁰.

5- Toplantı ve Mitingler Düzenlenmesi

İngiliz Ermeni Derneği kurucularından Minasse Tcheraz, Fransız halkını Ermeni davası lehine kazanmak amacıyla Paris’te bir konferans vermiş, bu konferans Paris basınında da geniş yer bulmuştur. Bu toplantıya Paris’te oturan tüccar ve öğrenciler ile kadınlardan oluşan birçok Ermeni ve az sayıda Fransız katılmıştır³¹. Londra İngiliz-Ermeni Cemiyeti’nin temsilcileri olarak Mösyö Stevenson ile Schwann toplantıya katılmışlardır.

²⁸ BOA. HR. SYS. 2786-1/242-250.

²⁹ BOA. HR. SYS, 2749/60.

³⁰ BOA. HR . SYS. 2141/3.

³¹ BOA. HR. SYS. 2856/36.

Ermeniler, 24 Mayıs 1895'te Paris'te, Londra, Viyana ve Varna temsilcilerinin de katılımıyla bir toplantı düzenlemişler, gazeteler de bu toplantıyı Ermeni işlerine dair uluslar arası bir konferans olarak duyurmuşlardır.

30 Aralık 1895'te Paris Ermeni Yurtseverler Komitesi tarafından Osmanlı Devleti ve padişah aleyhine düşmanca konuşmaların yapıldığı bir toplantı düzenlenmiştir.

Fransa'daki Ermeni taraftarları, Ermenileri kendi çıkarları için de kullanmışlardır. Anadolu'da ve Kafkasya'da yaşayan Ermenilere aşırı sevgisiyle bilinen eski Denizcilik Bakanı Mösyö Pelletan'ın başkanlığında yapılan bir toplantıda, Berlin Antlaşması kararlarının tam olarak uygulanmasının gerekli olduğuna dair bir karar alınması teklif edilmiştir. Osmanlı ülkesi ve Rus işleri hakkında daha önce gerçekleşenler gibi bu toplantı da her hangi bir etki meydana getirmemiştir³².

1909 yılı Nisan ayında Adana'da meydana gelen olaylar üzerine, Avrupa basınında Türkler aleyhine yazılar çıkmaya başlamıştır. Özellikle ölü sayısı abartılı rakamlarla verilmiş ve olayın bütün sorumluluğu Türklere yüklenmiştir. Fransa'daki Ermeniler, Adana olaylarını protesto etmek, şikayetlerini sunmak ve Adana meselelerinde hükümetin sözde taraflılığını protesto etmek amacıyla, bir miting hazırlamışlardır. Toplantı 30 Eylül günü yapılmış, yaklaşık iki yüz elli kişi bu toplantıya katılmıştır. Toplanan kişiler Paris'teki Ermeni topluluğunun, Adana olaylarında ölen Ermenilerin ölümlerine sebep olanların cezalandırılmamasıyla ilgili olarak Ermeni patriğinin de protestolarına katılmasını istemişlerdir. Aynı anda bu protestolarının Osmanlı Millet Meclisi'ne ve İstanbul'daki Ermeni Millet Meclisi'ne iletilmesi hususunda bir önergeyi de kabul etmişlerdir³³.

Bunun üzerine Osmanlı Hükümeti harekete geçmiş ve Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla bütün yabancı gazetelere bir tebliğat göndermiştir³⁴. Paris Büyükelçiliği tarafından *Temps* gazetesine verilen 24 Mayıs tarihli notayı Druşak Ermeni Komitesi, aynı gazeteye gönderdiği bir mektupla protesto etmiştir³⁵.

32 BOA. HR. SYS. 2865/63.

33 BOA. HR. SYS. 2750/76; *İkdam*, no: 5363, 2 Mayıs 1909.

34 *Tanin*, no: 264, 28 Mayıs 1909.

35 *Tanin*, no: 268, 1 Haziran 1909.

6- Ermenilerin, Fransızlar Tarafından İç Siyaset Aracı Olarak Kullanılmaları

Fransız parlamenterlerden bazıları Ermenileri seçim malzemesi de yapmışlardır. Tekrar iktidara gelmek isteyen Sosyalist Parti, Ermeni işlerini kendini ön plana çıkarmak, seçimlerde ve parlamentoda faydalanmak amacıyla istismar etmiştir. Bu amaçla bir de miting düzenlenmiştir. Ermeni Dostları Komiteleri tarafından yapılan bu mitinge Pelletan başkanlık etmiştir. Miting tertipleyicilerinin asıl amacı özellikle Fransa'daki ruhban taraftarları partisini etkilemek, bazı önemli siyasileri ve esas olarak Doğu'daki Alman politikasını eleştirmekten ibaretti³⁶. Toplantıya önyak olan Sosyalist milletvekillerin seçim zamanının yaklaşmakta olması yüzünden bu toplantılara katıldıkları anlaşılmıştır.

B- FRANSA'DAKİ ERMENİ FAALİYETLERİNE KARŞI OSMANLI DEVLETİ'NİN TEDBİRLERİ

Osmanlı Devleti, Fransa'da Ermeni faaliyetlerine karşı oldukça duyarlı davranmış, özellikle Paris Büyükelçiliği ve konsolosluklar vasıtasıyla her olayı anında haber almış ve gereken müdahaleleri yapmış, Ermenilerin basın yoluyla yaptıkları yalan ve iftiralara süratle cevaplamış, diğer devletlerden de bu propaganda ve eylemleri engelleyecek tedbirler almalarını istemiştir³⁷. Ayrıca, Fransa Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunarak Ermenilerin Fransa'daki faaliyetlerini kontrol altında tutmaya çalışmıştır.

1- Fransa Devleti Nezdindeki Girişimler

1896 yılında Ermenilerin Osmanlı Bankası'na baskın yapmalarından sonra, Osmanlı Devleti'nin Fransa Hükümeti nezdindeki faaliyetleri oldukça artmıştır. Ermeni komiteciler eylemi gerçekleştirdikten sonra Fransa'ya kabul edilmişler ve orada bir takım faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Osmanlı Devleti, 1896 yılında Ermenilerin İstanbul'da büyük bir olay çıkaracaklarının duyumunu almış, bu konuda mümkün olduğu kadar bilgi toplamaya çalışmıştır. Paris Büyükelçiliği, Ermenilerin henüz lüzumlu oluşumu

³⁶ BOA. HR. SYS. 2866/32; BOA. HR. SYS. 2750/49.

³⁷ Sarıay, *agm.*, s. 62.

tamamlayamadıklarını, bunların büyük bir titizlikle Paris, Londra ve Cenevre'de takip edilmeleri gerektiğini bildirmiş, fakat bir türlü eylemin önü alınmamıştır³⁸.

Osmanlı Bankası 26 Ağustos sabahı işgal edilmiştir. Ermeniler isteklerini bildirmişler, devletler tarafından bu isteklerinin yerine getirilmesini istemişler, ayrıca bu çatışmalara katılanların serbest bırakılmasını, aksi takdirde bankayı havaya uçuracaklarını beyan etmişlerdir.

Sonuç olarak, Banka Genel Müdürü Sir Edgar Vincent, Rus Büyükelçiliği Baştercümanı Maximoff ile birlikte saraya giderek konunun çözümlenmesi yetkisini almış ve eylemcilerin Türkiye'den serbestçe çıkışları garantiye bağlanmıştır³⁹.

Eylemciler Gironde adlı Fransız posta vapuruyla Marsilya'ya gitmek üzere yola çıkmışlardır⁴⁰. Osmanlı Devleti hemen Fransa Hükümeti nezdinde faaliyete geçmiş, Paris Büyükelçisi Münir Bey, Fransa Dışişleri bakanının anarşistlerin işlediği suçlar konusunda dikkatini çekmek üzere suçluların cezalandırılması konusundaki istisnai durumlarına dair bir not iletmış, tehlikeli olan bu insanların Fransa'ya kabul edilmemesini istemiştir. Münir Bey'in bu girişimleri üzerine Fransa Hükümeti söz konusu anarşistleri Fransa'ya geldiklerinde tutuklamak ve onlara siyasi tutuklu muamelesi yapmak üzere tedbirler almış ve Marsilya Valisi'ne gerekli emirleri vermiştir⁴¹.

Gironde vapurunda bulunan on yedi anarşist beşli gruplar halinde tutuklu olarak karaya çıkarılmışlardır⁴². Tutuklanan bu anarşistler, ailelerinin mevcudiyetini tehlikeye atılmaktan çekindiklerini öne sürerek başlangıçta kimliklerini açıklamamışlar, İstanbul'da kendilerine aksi yönde söz verilmiş olmasına karşılık tutuklu bulunmaktan yakınmışlar, sonradan kimliklerini açıklamaya karar vermişler⁴³ ve hiç kimseyle görüşürülmemişlerdir⁴⁴.

38 BOA. HR. SYS. 2749/13.

39 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 164, 165.

40 BOA. HR. SYS. 2832/19.

41 BOA. HR. SYS. 2802-4/11.

42 BOA. HR. SYS. 2802-4/15; BOA. HR. SYS. 2802-4/18.

43 BOA. HR. SYS. 2802-4/16.

44 BOA. HR. SYS. 2802-4/19-21.

Mahalli basında on yedi Ermeninin serbest bırakıldığı yolunda yazılar çıkması üzerine Mavroyeni Bey Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderdiği 12 Eylül 1896 tarihli yazısında; bu haberlerin düzmece olduğunu, bu kişilerden ikisinin serbest bırakıldıktan sonra Fransa'da kalmak için izin istediklerini, fakat mahalli idarenin Fransız Hükümeti'ne bunların sınır dışı edilmelerini tavsiye ettiğini bildirmiştir⁴⁵.

Bu arada Marsilya'daki gazeteler, on yedi anarşistin serbest bırakılması için bir kampanya açmışlar, bu on yedi anarşistin lideri, Ermeni anarşistlerin ileri gelenlerinden olan ve Cenevre'de oturan Gasparian'a Osmanlı Bankası saldırısını ve diğer konuları anlatan bir mektup yazmış, valilik mektubu göndermeden İçişleri Bakanlığı'nın bilgisine sunmuştur⁴⁶.

Daha sonra Marsilya emniyeti, on yedi anarşistin elebaşları olan Armen Garo ve Iratchian'ın Cenevre'ye kadar iki özel komiserle götürülmesi emrini vermiştir⁴⁷. Bu iki anarşist Cenevre'ye gitmeden evvel arkadaşlarına 1200 Frank para bırakmışlardır. Marsilya Konsolosu Mavroyeni Bey, geriye kalan on beş kişinin valiliğin sorumluluğunda Buenos Aires istikametine giden İtalyan Deniz İşletmeciliği vapuruna bindirildiklerini, ancak bu on yedi anarşistin tamamının Fransa'dan uzaklaştırılmaları konusunda henüz alınmış bir sınır dışı kararı olmadığını bildirmiştir⁴⁸.

Osmanlı Hükümeti Fransa'ya gönderilen on yedi Ermeni anarşistin fotoğraflarını elde edebilmek için çok çaba harcamıştır. Marsilya Konsolosu Mavroyeni Bey, bu on yedi anarşistin resimlerinin çekilmesi için ısrarla vilayet nezdinde girişimlerde bulunmuş; fakat bu kişiler siyasi mahkum kabul edildiklerinden bir netice alınamamıştır⁴⁹.

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Paris Büyükelçisi Münir Bey'e telgraf çekerek, Marsilya Valiliği'ne on yedi Ermeni anarşistin resimlerinin çekilmesi ve bu resimlerden bir nüsha Osmanlı Hükümeti'ne gönderilmek üzere başkon-

45 BOA. HR. SYS. 2802-4/23.

46 BOA. HR. SYS. 2802-4/26.

47 BOA. HR. SYS. 2802-4/29; BOA. HR. SYS. 2802-4/28; BOA. HR. SYS. 2802-4/30.

48 BOA. HR. SYS. 2802-4/31.

49 BOA. HR. SYS. 2802-4/25.

solosa teslim edilmesi yetkisinin verilmesi hususunda Fransız Hükümeti nezdinde gerekli girişimlerde bulunmasını istemiştir⁵⁰.

31 Ekim 1896 tarihli Paris Illustration gazetesinde Gironde vapuru ile gelen on yedi Ermeni anarşistin resmi olduğu iddia edilen bir fotoğraf yayınlanmış, yapılan araştırmalar sonucu bu fotoğrafların Amerika'ya giden göçmenlere ait olduğu anlaşılmış, Illustration yönetiminin, okuyucularının ilgi ve merakını uyandırmak amacıyla böyle bir yola gittiği ortaya çıkmış⁵¹, bu konuyla ilgili olarak Marsilya emniyeti de elde edilen bilgileri doğrulamıştır⁵².

Hariciye Nazırı Tevfik Paşa, Galata'da Osmanlı Bankası'na saldırmış olan anarşistlerle ilgili bilgiler ile fotoğrafların, özellikle de Armen Garo ile ilgili olanların temin edilmesini Marsilya Konsolosu Edhem Bey'den istemiştir⁵³. Edhem Bey, özellikle Ermeni anarşistlerin ve Marsilya'ya gelmiş olan Ermeni göçmenlerin izlenmeleri konusunda mahalli yetkililerin Başkonsolosluğumuza yardımlarının devam etmesi için onlarla anlaşma yapmanın uygun olacağını belirterek, bu konuda gerekenlerin yapılmasını istemiştir⁵⁴.

2- Fransa'daki Osmanlı Büyükelçiliği ve Konsolosluklarının Ermeni Faaliyetlerini Takip Etmeleri

Özellikle Paris'teki Büyükelçilik ve Marsilya Başkonsolosluğu Fransa'daki Ermeni faaliyetleriyle ilgili olarak önemli bilgileri İstanbul'a ulaştırmış, Fransa Hükümeti nezdinde de gerekli teşebbüslerde bulunmuştur.

Fransa'ya gelen Ermeniler sıkı bir şekilde takip edilmiş, onlar hakkında elde edilen bütün bilgiler İstanbul'a iletilmiştir. Paris Büyükelçiliği Sidon ve Gironde vapuruyla Marsilya'ya gelen Ermenilerin ayrıntılı listelerini sunmuş-

50 BOA. HR. SYS. 2802-4/24.

51 BOA. HR. SYS. 2802-4/38.

52 Fransa İçişleri Bakanlığı da, St. Pierre Hapishanesi'nde birkaç hafta boyunca tutuklu olan ve aralarında Armen Garo ile Iratchian'ın da bulunduğu on yedi Ermeni'nin fotoğraflarının çekilme veya çektirilme yetkisini vilayet de dahil hiç kimseye verilmediğini, ekteki fotoğrafın kesinlikle düzmece olduğunu, fotoğrafları çekilmiş olan bu Ermenilerin, spekülasyon yapmak amacıyla resimleri çekilmiş herhangi bir grup Ermeni olduklarını tahmin ettiğini, tutukluluk süreleri esnasında on yedi Ermeni'ye hiç kimsenin yaklaştırılmadığını, bunun için kesin emirler verildiğini ve talimatların titizlikle takip edildiğini açıklamıştır. Bkz. BOA. HR. SYS. 2802-4/42.

53 BOA. HR. SYS. 2802-4/41.

54 BOA. HR. SYS. 2802-4/43.

tur. Bu kişiler arasında öğretmen ve öğrenciler bulunduğu gibi genellikle işsiz ve parasız takımından kişiler de yer almış, bunlar otellerde ve yurtlarda kalmışlardır⁵⁵.

Marsilya Konsolosu Mavroyeni Bey yaptığı çalışmalar sonunda; Marsilya'daki Ermenilerin, diğer komitelerin özellikle de hepsinin başı olan Londra'da bulunan komitenin faaliyetlerini her şartta desteklediklerini tespit etmiş, buradaki Ermeni göçmenlerinin aşağı yukarı altmış kadar Osmanlı ve yirmi beş'ten fazla Rus tebaasından müteşekkil olduklarını ve aynı görüş ve düşünce etrafında toplanmakta olduklarını haber vermiştir⁵⁶.

Yine aynı konsolos, Fransa'daki Ermeni faaliyetleri ile ilgili olarak 3 Şubat 1902 tarihli raporunda da araştırmalarının sonuçlarını sunmuş ve güvenilir kaynaklardan aldığı bilgilere dayanarak, Sivas vilayetine bağlı Kiğı kazasında ciddi olayların olacağını bildirmiştir. Tertiplenecek ayaklanmanın, Erzurum'a kadar yayılacağını, iki yüz elli Ermeni militanının, büyük bir kısmı Bitlis'te saklanmış olan yirmi bin bombanın hazırlanmasıyla bu harekete faal bir şekilde iştirak edeceklerini, isyan tarihinin kesinleşmediğini; Ermenilerin, bu projelerini, Kiğı kaymakamından hoşnut olmayan Ermenileri cesaretlendirerek Şubat ayının sonunu geçmeyecek bir süre içerisinde gerçekleştirmeyi hesap ettiklerini bildirmiştir⁵⁷.

Bitlis ve civarında meydana gelen Ermeni olayları üzerine Ermenilerin Fransa'daki faaliyetleri artmıştır. Ermeniler Fransız kamuoyunu kendi lehlerine döndürmeye, hükümet ve basın üzerinde etkili olmaya çalışmışlardır. Osmanlı Devleti Paris Büyükelçiliği vasıtasıyla Ermenilerin Fransa'daki faaliyetlerinin etkisini azaltmaya gayret etmiştir.

3- Basın Yoluyla Yapılan Tekzipler

Osmanlı Devleti, Ermenilerin basın yoluyla yaptıkları yalan ve iftiraları süratle cevaplarırken diğer devletlerden de bu propaganda ve eylemleri köstekleyecek tedbirler almalarını rica etmiştir. Temps gazetesinde, Ermenistan ile ilgili düşmanca bir mektup yayınlanması üzerine Paris Büyükelçisi Ziya Paşa, bir daha düşmanca makaleler yayınlanmayacağı hususunda Temps

⁵⁵ BOA. HR. SYS. 2749/25.

⁵⁶ BOA. HR. SYS. 2788/16.

⁵⁷ BOA. HR. SYS. 2794/6.

Müdürü Hebrart'tan söz almıştır⁵⁸. Osmanlı Devleti Fransa'dan, Amerika'da hazırlanıp Marsilya'da satışa çıkarılacağı duyulan askeri talimnemenin satışını yapacak olanların Fransa'dan çıkarılmasını istemiştir.

Figaro, Golva, Temps, La France gazetelerinde, basını aydınlatmak amacıyla verilen bilgiler yer almış, Ermenilerin yabancı silahlarla donanmış olarak İslamlara saldırdığı askerin duruma hakim olduğu belirtilmiştir⁵⁹.

4- Fransız Kamuoyunu Kazanmaya Yönelik Faaliyetler

Ermenilerin bazı Fransızları da kullanarak kamuoyunu etkileme çabalarına karşılık, Osmanlı Devleti de aynı metodu uygulayarak, Ermenilerin çabalarını etkisiz hale getirmeye çalışmıştır. Fransa Meclisi stenograflarından George Buisson Paris'te La Société de Geographie salonunda Ermeni meselesi üzerine verdiği bir konferansta Anadolu'daki kargaşaların kökeni hakkında, Türkler lehine konuşmuş, "Ermenistan diye bir şey yoktur, Ermeniler bir devlet kuramazlar" demiştir⁶⁰.

Ermeni Murahhası Rahip Nerses Vartabet, Fransa'da verdiği konferansta, Sultanın bütün tebaasına ve özellikle Ermenilere karşı gösterdiği şefkat ve sevgiyi övmüştür⁶¹.

C- FRANSA'NIN ANADOLU ISLAHATI BAHANESİYLE ERMENİLER LEHİNE OSMANLI DEVLETİ'NE MÜDAHALESİ

Fransa, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması konusunda Osmanlı Devleti'ni 1895-1897 yılları arasında ciddi bir biçimde tazyik etmiş, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi Paul Cambon da bu konuda Osmanlı Devleti'ni oldukça sıkıştırmıştır⁶².

Cambon, Dışişleri Bakanı Hanotaux'ya yazdığı 6 Mart 1895 tarihli mektubunda padişahın, Doğu Anadolu'ya uygulanması gereken ıslahat hakkın-

58 BOA. HR. SYS. 2748/59.

59 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE), c. 23, Belge no: 83.

60 BOA. HR. SYS. 2748/73.

61 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE), c. 7, Belge no: 13.

62 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, Ankara 2001, s. 23-37.

da üç devlet büyükelçilerinden tavsiye talebinde bulunduğunu belirterek, İngiltere ve Rusya büyükelçisi ile kendisinin şimdiden bu meseleyi inceleyip Sason tahkikatı biter bitmez padişaha uygulanabilir bir ıslahat layihası sunabilmek için hazırlık yaptıklarını bildirmiştir. Bu sebeple Berlin Kongresi'nden beri büyük devletler tarafından bu konuyla ilgili olarak yapılan çeşitli telkinlerle Bâbıâli'nin Berlin Antlaşması'nın 61. Maddesi gereğince vermeye hazır olduğunu bildirdiği ayrıcalıklarla ilgili muhtıraları ilk toplantılarında gözden geçirdiklerini de Hanotaux'ya bildirmiştir⁶³.

Büyükelçi Cambon, üç devlet büyükelçilerinin görevlendirdikleri delegeler tarafından hazırlanan, Erzurum, Bitlis, Van, Mamuretülaziz, Diyarbakır ve Sivas vilayetlerine mahsus idarî ıslahat layihasını, incelemesi için 18 Nisan 1895'de Hanotaux'ya göndermiş, Hanotaux, 26 Nisan 1895 tarihinde ıslahat layihası ve onun yanısıra memorandum içeriğinin tümüyle kabul edildiğini Cambon'a bildirmiştir⁶⁴.

Üç devlet arasında karşılıklı yapılan seri haberleşmeler sonucu, 11 Mayıs 1895 tarihinde sözü edilen layiha ile memorandum Fransa, Rusya ve İngiltere Büyükelçilikleri başercümanları aracılığıyla verilmiştir⁶⁵.

Padişah, Hariciye Nezareti Mektupçusu Salih Münir Bey'i üç ülke elçilerine göndererek, layihayı incelemekte olduğunu, bu layihada bazı zorlayıcı maddeler bulunduğunu, bazı maddelerin de konuşulup incelenmeye ihtiyacı olduğunu, büyük bir olasılıkla çok geçmeden cevabını bildireceğini haber vermiş⁶⁶, bu proje hakkında Said ve Kamil Paşaların da görüşlerini aldıktan sonra yapılan teklifleri reddetmiştir.

Üç devlet büyükelçilerinin ıslahat layihasına verilen 3 Haziran 1895 tarihli cevapta; öncelikle idarî ıslahatın Osmanlı ülkesinin tamamında uygulanacağı bildirildikten sonra, layihada yer alan maddelerin çoğunun 7 Kasım 1864 ve 22 Ocak 1871 tarihli vilayetlerin yönetimi ile ilgili kanunların muhtevasına uygun olduğu için padişahın bu nizamnamelerin Meclis-i Umûmî ile ilgili kısmı hariç hükümlerinin sağlamaştırılmasını istediği, bunlardan şimdiye

⁶³ *Documents Diplomatiques Affaires Armeniennes, Projets de Reformes Dans L'empire Ottoman (1893-1897), Paris 1897, Belge no: 38, s.37.*

⁶⁴ *Documents Diplomatiques...*, s.43 ve 57, belge no: 43 ve 45.

⁶⁵ BOA. Y.EE. 95/2.

⁶⁶ *Documents Diplomatiques...*, s. 66, belge no: 57.

dek uygulanmamış olanların da derhal yürürlüğe konulmasına karar verdiği belirtilmiştir. Bununla birlikte, valilerin beş yıl görevlerinde bırakılmalarına vali, mutasarrıf ve kaymakamların nöbetleşe başkanlıkları altında oluşacak dâimî meclislere ilişkin bu nizamnamelerde bir kayıt bulunmadığından bu memurlara yüklenmek istenen görevlerin zaten idare meclislerinin görevlerinden sayıldığı, layihanın, mahkemeler, jandarma ve polis teşkilatıyla ilgili maddelerine gelince; bunların ise devletin yürürlükteki kanunlarına uygun olmadığı, bununla birlikte kazalarda jandarma ve polislerin sayıları artırılarak bir bölümünün nahiyelere verileceği, göçebe aşiretlerin ciddi bir şekilde düzene sokulmasına yarayacak tüm tedbirlerin alınacağı ve idarî görevlerle polis ve jandarmaya Müslümanlar dışında her vilayette oturmakta olan Müslüman ve gayrimüslim ahalinin oranları gözönüne alınarak gayri müslimlerin de atanmasının kararlaştırıldığı üç devletin büyükelçilerine bildirilmiştir⁶⁷.

Cambon Osmanlı Devleti'nin verdiği bu cevabın, bir görüşmeye temel bile oluşturamayacağını düşünmüştür⁶⁸.

Bununla birlikte büyükelçiler, 9 Haziran 1895 tarihinde Bâbıâli'ye verdikleri bir ultimatomla 11 Mayıs'ta yapılan tekliflere daha açık ve tatmin edici cevap verilmesini istemişlerdir.

Hanotaux üç devletin büyükelçilerinin ıslahat konusuna ilişkin son tebliğine Bâbıâli tarafından mümkün olan en hızlı şekilde cevap verilmesini ve verilen bu cevabın görüşmelerin yararlı bir şekilde başlamasına yardım edecek mahiyette olmasını istediklerini bildirmiştir⁶⁹.

Fransa Dışişleri Bakanı Hanotaux, ıslahat layihasının içerdiği maddelere göre Osmanlı Hükümeti'nin her zamanki oyalama yollarına başvurarak Cambon'a verilen arabuluculuk rolüne engel olmamasını, bu maddelerin birer birer inceleme ve görüşmeye konulması gerektiğini Bâbıâli'ye tavsiye etmiş, üç devlet arasında mevcut olan uyumun değişmeyeceğini de Paris Büyükelçisi Ziya Paşa'ya söylemiştir⁷⁰.

67 BOA. Y.EE. 95/3.

68 *Documents Diplomatiques...*, s. 71, 72 ve 73, belge no: 65 ve ekleri.

69 *Age.*, s. 81, belge no: 71.

70 BOA. HR. SYS. 2814-1/195.

Fransa Hükümeti, İngiltere ile ilişkilerinde ölçülü olmaya gayret etmiş, İngiltere'nin her hareketine katılmamıştır. Cambon'a da, İngiltere Büyükelçisi Philip Currie ile ilişkilerinde ölçülü olmaya son derece gayret göstermesi yolunda tavsiyede bulunmuştur⁷¹. Fakat bütün bunlara rağmen, Fransa'nın Osmanlı Devleti'ne yaptığı baskılar devam etmiştir.

8 Temmuz'da Hariciye Nazırı Turhan Paşa'yı ziyaret eden Fransa Büyükelçiliği baştercümanı: "Osmanlı Devleti bu aradaki sükunetten faydalanarak meseleyi 10 gün içerisinde hallederse kendi yararına olur. Aksi halde ileride çok daha fazla taviz vermek zorunda kalır ve uluslar arası bir konferansa bile gidilebilir" diyerek adeta Turhan Paşa'yı tehdit etmiştir.

Meclis-i Vükela'da kurulan ve Adliye, Dahiliye, Hariciye ve Maarif nazırları ile Sadaret müsteşarı paşalardan oluşan komisyon tarafından hazırlanan 2 Ağustos 1895 tarihli cevap layihasını inceleyen Cambon, layihanın içeriğini kabule uygun bulmamış, aslında genel olarak cevap layihasının önemli bazı düşünce ve niyetler içerdiğini, fakat ıslahatın yapılacağına dair açıkça bir vaad içermediğini, üç büyükelçinin muhtırasında sözkonusu olan güvenlik ve teftişle ilgili problemin dile getirilmemiş olduğunu⁷² Hanotaux'ya bildirmiştir.

24 Ağustos 1895 de Fransa Büyükelçisi Yusuf Ziya Paşa, Osmanlı Devleti'nin ıslahat hakkındaki düşüncelerini İngiltere Hükümeti'ne kabul ettirmek amacıyla aracı olması hususunda Fransa Dışişleri Bakanı'yla bir görüşme yapmıştır. Fransa Dışişleri Bakanı yapılan bu görüşmede, Osmanlı Devleti'nin hala üç devleti birbirinden ayırmak için zaman kaybetmekte olduğunu, verilen mukabil layihanın polemik yaratmak maksadına matuf olduğunu, taahhüt edilen şeyleri iyice anlamadıkça İngiltere Başbakanı Lord Salisbury nezdinde bir girişimde bulunamayacağını bildirmiştir.

Cambon Fransa'ya yazdığı 27 Ağustos 1895 tarihli mektubunda, ıslahat layihasında yer alan jandarmaya Hıristiyan subay alınması konusundan bahsetmiş, Hıristiyan subay alınması durumunu çok gerekli sayarak Osmanlı ordusunda Müslüman olmayan tek bir subay bile olmadığı için hemen gayri müslim subay bulmak mümkün olmamakla beraber ilerisi için Hıristiyanlardan subay yetiştirilmesi konusunda Osmanlı Hükümeti'nden söz alınabileceğini ve

⁷¹ BOA. HR. SYS. 2814-1/175.

⁷² *Documents Diplomatiques...*, s. 86, belge no: 84 ve ekleri.

şimdiden Hıristiyanlardan birkaç astsubay tayininin istenebileceğini de yazısına eklemiştir⁷³.

1896 yılı Eylül ayının sonlarına doğru Padişah, Fransa'dan yeni dönmüş olan Cambon'u huzuruna kabul etmiş, bir yıl önce Anadolu'nun altı vilayeti için kararlaştırılan ıslahatı Hicaz Vilayeti hariç olmak koşuluyla bütün ülkeye yaydığını kendisine söylemiştir. Mösyö Cambon da bunu Mösyö Hanotaux'ya anlatmıştır. Huzura çıktığı tarihte Bâbiâlfî'ye bu konuda henüz padişahın onayının iletilmemiş olduğunu ve bu onayın ancak bir kaç gün önce Sadaret'e gönderildiğini 19 Ekim 1896 tarihli mektubuyla bildirmiştir⁷⁴.

3 Kasım 1896'da Fransa parlamentosunda Dışişleri Bakanı Hanotaux Ermeni meselesiyle ilgili bir konuşma yapmış, adeta Fransa'nın bu konudaki politikasını özetlemiştir. Fransa Dışişleri bakanı bu konuşmasında, Ermenilerin Anadolu'nun hiçbir vilayetinde çoğunlukta olmadıklarını ve bu yüzden etrafında muhtariyet idaresi usulünün uygulanabileceği bir merkez oluşturamayacaklarını, Ermeni fesat hareketinin Fransa'da yayılmadığını, İngiltere'de büyü-yerek geliştiğini, özellikle Fransız tebaası ve Katolik mezhebinden olanların korunması ve muhafazası konusunda çok hassas olduklarını, İstanbul olaylarını, Osmanlı Bankası'na yapılan hücumu, o sırada sokaklarda meydana gelen olayları, Rahip Salvator'un öldürülmesi konusunu İstanbul Büyükelçisi Cambon'un etkili bir şekilde takip ettiğini ve olayı gerçekleştirenlerin gereği gibi cezalandırılmaları konusunda ısrar edeceklerini, İstanbul'da çıkan olaylar sonrasında, Fransa Hükümeti'nin gerek İstanbul Büyükelçiliği gerekse Paris Büyükelçiliği aracılığıyla öyle bir dil kullandığını⁷⁵, bu dilin hüküm ve kuvvetiyle anlaşılmasına imkân olmadığını, Osmanlı Devleti'nin bu dile kulak vermiş gibi görüldüğünü söylemiştir⁷⁶.

Bu konuşmanın ardından 4 Kasım 1896 tarihinde Cambon'a bir telgraf çeken Hanotaux, padişahla görüşmek için randevu almasını ve bu görüşmede

⁷³ *Age.*, s.137, belge no: 90.

⁷⁴ *Age.*, s. 296, belge no: 274.

⁷⁵ Paris Büyükelçisi Münir Bey'den söz ederken Mösyö Hanotaux'nun: "Münir'i getirttim" şeklinde konuşması, Mösyö Cambon'un da Anadolu'da ikamet eden bir Fransız konsolosuna çektiği telgrafta: "Valinize söyleyiniz, başınıza karşılık kendi kellesi koltuğunun altındadır" tarzında hitapta bulunmuş olması dikkat çekicidir. Bkz. Münir Süreyya, *age.*, s. 36.

⁷⁶ *Documents Diplomatiques...*, s. 312 ve sonrası, belge no: 284 ve eki.

Fransa Millet Meclisi'nde katliamlar hakkında yapılan açıklamaların gerek Millet Meclisi'nde ve gerek kamuoyundaki sert etkisini arz ederek aleyhlerine dönmekte olan kamuoyunu memnun edecek tarzda gerekli tedbirlerin alınmasını padişaha önermesini istemiştir⁷⁷.

Hanotaux'nun telgrafını alan Cambon huzura çıkarak gerek Fransa Dışişleri bakanı adına ve gerek kendi adına Avrupa'nın sabır ve tahammülünün de bir sonu olduğunu padişaha arzetmiş ve aldığı talimata göre davranmıştır. Padişah cevap olarak birçok işlerden ve verilen sözlerden bahsederek altı vilayet ıslahatının tamamen yapılmış olduğunu Fransa Büyükelçisine söylemiştir. Cambon da padişahın aldığı bilgilerle kendi bilgileri arasında tam bir tutarsızlık olduğunu ve vaad edilen ıslahatın gerçekte hiç bir yerde uygulanmadığını söylemiştir⁷⁸.

12 Kasım 1896'da Paris Büyükelçisi Münir Bey, Hanotaux ile görüşmüş ve İstanbul'da tutuklu bulunan Müslüman ve gayrimüslim bin dokuz yüz kişiden bin sekiz yüzünün salıverildiğini, altmışının mahkum olduğunu, kalan kırkının pazartesi günü yargılanacağını, Diyarbakır Valisi'nin değiştirildiğini, Müslümanların işlediği suçların örnek olacak şekilde cezalandırılması için valilere kesin emir verildiğini, suçlu memurların cezalandırılacaklarını, Ermeni patriğinin seçilmek üzere olduğunu ifade etmiştir⁷⁹.

Aynı gün, Cambon, bir yıl önce altı vilayette yapılmış olan ıslahatın tüm Osmanlı vilayetlerine yayılması konusundaki padişah iradesinin bir gün önceki gazetelerde yayınlandığını, önceden alınan ıslahat kararıyla bu seferki ıslahatın yaygınlaştırılmasına ilişkin emrin içeriği arasında bazı farklar olduğunu⁸⁰, Münir Bey'in verdiği notalara inanmamak gerektiğini ve bu notaların hiç bir şey

⁷⁷ Age., s. 319, belge no: 285; Hanotaux'un konuşmasını telgrafla öğrenen Sultan Abdülhamid konuşmanın yapılmasından iki gün sonra Arap İzzet Bey'i Fransa Büyükelçisi nezdine göndererek Cambon'un bu konudaki düşüncelerini sormuş, Cambon padişahın sorusuna cevap olarak sert olmayan tedbirler alınması, ıslahatın uygulanmasında iyi niyet gösterilmesi, Enis Paşa gibi bazı memurların azledilmesi, katliamların tekrarını önlemek için kesin emir verilmesi, Ermeni patriğinin seçilmesi için Ermeni umumî meclisinin toplanmasına izin verilmesini istemiştir. Bkz. *Documents Diplomatiques...*, s. 319 ve 320, belge no: 286.

⁷⁸ Age., s. 320, belge no: 287.

⁷⁹ Age., s. 321, belge no: 290.

⁸⁰ Age., s. 322, belge no: 291.

yapılmadığı halde yapıyormuş gibi görünmek niyetiyle verilmiş olduğunu Mösyö Hanotaux'ya söylemiştir⁸¹.

Hanotaux, bunun üzerine Münir Bey'i çağırarak artık esassız bir takım vaatlerle kandırılmayacağını, padişah tarafından yapılacağı vaat edilenler kabul edilmezse Cambon'un İstanbul'u terkeceğini bildirmiştir⁸².

Bu tehdit karşısında Padişah, İzzet Bey'i Cambon'a göndererek Olağanüstü Mahkeme'nin lağvedildiğini ve bütün mahkumlara Temyiz Mahkemesi'ne başvuru hakkı verildiğini, Mazhar Bey'in tutuklanmasıyla askerî mahkeme kurulması hakkında Halep Askerî Kumandanı Edhem Paşa'ya emir verildiğini bildirmiş, o da bu bilgiyi Mösyö Hanotaux'ya iletmiştir⁸³.

Islahat işinin peşini bırakmamakta kararlı görünen Hanotaux, 15 Aralık 1896'da gerekli ıslahatın hemen ve bütünüyle uygulanmasını istemek üzere diğer Büyükelçilerle birlikte padişah nezdinde girişimde bulunmakla görevlendirildiğini Mösyö Cambon'a bildirmiş, bu ıslahatın ırk ve mezhep gözetilmeksizin bütün Osmanlı tebaasına uygulanması gerekeceğini de ayrıca belirtmiştir⁸⁴.

Bu baskılardan iyice bunalan Osmanlı Hükümeti 24 Aralık 1896'da büyük devletlerde görev yapan Osmanlı büyükelçilerine, şimdiye kadar yapılan, şu an uygulanmakta olan ve gelecekte yapılması düşünülen ıslahatla ilgili bilgiler vererek, görev yaptıkları devletler nezdinde bildirimde bulunmalarını istemiştir⁸⁵.

Hanotaux'un 15 Aralık tarihli telgrafını alan Cambon, hemen girişimlere başlamış, 26 Aralık 1896 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanına bir telgraf çekerek ıslahat hakkında büyükelçilerin görüş alışverişine başladıklarını ve yapılan konuşmaları açıklamamaya ve görüşmelere ilişkin yapılacak bildirilerin çok gizli tutulmasını bağlı buldukları hükümetlerden rica etmeye karar verdiklerini bildirmiştir⁸⁶.

81 *Age.*, s. 325, belge no: 296.

82 *Age.*, s. 326, belge no: 298.

83 *Age.*, s. 326, belge no: 299.

84 *Age.*, s. 387 [337], belge no: 324.

85 BOA. HR. SYS. 2816-1/186-187.

86 *Documents Diplomatiques...*, s. 348, belge no: 342.

Fransa'nın ve diğer devletlerin ıslahat yapılması konusundaki ısrarları 1897 yılının başından itibaren birdenbire kesilmiş ve Osmanlı Devleti rahat bir nefes almıştır.

D- FRANSA DEVLETİ GÖREVLİLERİNİN OSMANLI DEVLETİ SINIRLARI İÇİNDE ERMENİLER LEHİNE FAALİYETLERİ

Fransa'nın Osmanlı Devleti sınırları içinde Ermeniler lehine yaptığı müdahalelerde kullandığı yöntem şöyle işlemiştir: Meydana gelen olaylarla ilgili yalan yanlış, her türlü bilgiler yöredeki misyonerler veya Ermeniler tarafından konsolos yardımcısına veya konsolosa gönderilmiş, konsoloslar bu kaynaklardan aldıkları bilgileri İstanbul'daki Büyükelçiliğe, Büyükelçilik de olayla ilgili bilgileri bağlı olduğu Dışişleri bakanına iletmiştir. Böylece haber bütün Avrupa basınına ve bu işle uğraşanlara ulaştırılmıştır.

1- Fransa'nın İstanbul Büyükelçiliği'nin Faaliyetleri

Geleneksel olarak İstanbul'da uzun süre çalışan Fransız büyükelçileri çok geniş yetkilere sahip olmuşlardır. Osmanlı siyasi meselelerine vukufiyetleri ve politika talimatlarını uygulamada kendilerine tanınan hatırı sayılır hareket serbestliği bu yetkileri güçlendirmiştir⁸⁷.

İstanbul Fransız büyükelçileri Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti aleyhinde faaliyet göstermişler, özellikle en gergin dönemde İstanbul'da bulunan Paul Cambon müdahaleleriyle Osmanlı Devleti aleyhine bir kamuoyu oluşturmuştur.

Cambon, Ermeni meselesi hakkında telgraf ajansları ve bazı gazete muhabirleriyle görüşmüş, onların çekecekleri telgrafları bizzat görmüş, onun onayından geçtikten sonra bu telgraflar gönderilmiştir. Böylece İstanbul kaynaklı olarak Avrupa basınında çıkan Osmanlı Devleti aleyhindeki yazıların hangi yollarla edinildiği anlaşılmıştır. Gerek Ajans *Havass*, gerekse Ajans *Reuter* tarafından yayınlanan telgraflar Fransa Büyükelçiliği'ne bildirildikten sonra gönderilmiştir⁸⁸.

⁸⁷ L. Bruce Fulton, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, (Ed. Marian Kent), İstanbul 1999, s. 166, 167.

⁸⁸ BOA. Y. PRK. AZJ. 28/23; Sarıay, *agm.*, s. 64, 65.

Büyükelçi Cambon, Maraş civarında Yenice Kale ve Rumkale'deki Fransız rahiplerinin öldürülmesi konusuyla yaptığı araştırma sonunda Babıali'ye gönderdiği 31 Ocak 1895 tarihli notasında, bu cinayetin, rahiplerin buldukları manastırı kapamaya memur askerler tarafından işlendiğinin kuşkusuz olarak anlaşıldığını ve bu konuda tazminat talep edeceğini bildirmiştir⁸⁹.

İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği Anadolu'da meydana geldiğini duyduğu en küçük olayda dahi Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmak için idari baskı uygulamıştır. Fransa Maslahatgüzarı Mösyö Bapest Ermeni Patriği Ormanyan Efendi'nin yanına giderek, Bitlis Vilayeti'nin bazı mahallerinde istenmeyen olaylar meydana geldiğini ve bir çok Ermeninin katledilmiş olduğunu söyleyerek bu konuda ne gibi teşebbüslerde bulunulduğunu patrik efendiden sormuş, adı geçen patrik de, meydana geldiği beyan olunan olayların üzerinden şimdikiye kadar hayli vakit geçtiğini, bu gibi iddiaların aslı olmadığını ve bunun için bir teşebbüs ve tahkikata lüzum olmadığını bildirmiştir.

Osmanlı Devleti bu usulsüz hareket karşısında bir şey yapamamış, sadece Patriği uyarak, bu gibi konularda yabancılarla konuşmaktan kesinlikle sakınmasını ve soru sorulduğunda Hariciye Nezareti'ne müracaat edilmesi gerektiğini söylemesini istemiştir⁹⁰.

2- Fransa'nın Anadolu'da Bulunan Konsoloslarının Faaliyetleri

Anadolu vilayetlerinde bulunan Fransız konsolosları Büyükelçiliğe asılsız telgraflar çekip, duydukları her şeyi gerçekmiş gibi anlatarak ortamın gerginleşmesine yol açmışlardır. Bu telgrafları alan İstanbul'daki büyükelçi de Osmanlı Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

Fransa, Osmanlı mahkemelerinin verdiği kararlara da saygı duymamış, adli müdahalelerde bulunmuştur. Fransa'nın Anadolu'da görevli konsolosları Ermeniler lehine her türlü müdahalede bulunarak Osmanlı Devleti'ni idari açıdan güç durumda bırakmışlar, içişlerine müdahale etmişlerdir. Kendi mezhepdaşlarını himaye hususunda son derece titiz davranmışlar, sorgulanmak istenen kişileri korumuşlar, Büyükelçilik harekete geçerek Bâbıâlf nezdinde, bu girişimden vazgeçilmesi için müracaatlarda bulunmuş, Bâbıâlf de bu tür başvuru-

⁸⁹ *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (OBE)*, c. 26, Belge no: 106.

⁹⁰ BOA. Y. PRK. HR. 31/53.

rular karşısında girişimlerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bazı durumlarda Büyükelçilik tutuklu kişilerin bile serbest bırakılmasını talep edebilmiştir⁹¹.

Fransa'nın Sivas viskonsolosunun maiyetine imtiyazlı tercüman tayin edilen Doktor Karakin de geçmişte işlediği suçlardan dolayı hükümetçe şüpheli görülmüş, Karakin'in tercümanlığa getirilmesi halinde bundan yararlanarak hükümet ile konsolosluk arasında devam eden iyi ilişkilere zarar verebileceği düşünülmüş ve Fransa Büyükelçiliği'ne müracaat edilerek bu tercümanlığa bir başka kişinin tayin edilmesi istenmiş, bunun üzerine Fransa Büyükelçiliği, konsolosluga gerekli emirlerin verileceğini cevap olarak bildirmiştir⁹².

Diyarbakır İngiliz Konsolos Muavini Boyacıyan, bulunduğu bölgedeki Fransız konsolosuyla ahbaplık kurmuş, Fransız Manastırı'na saldıran Türk'ün cezalandırılması için İstanbul'daki İngiltere Büyükelçisi Currie'yi harekete geçirmiş, İngiliz, Fransız ve Rus Büyükelçilik tercümanları Bâbîâlfî nezdinde bir başvuruda bulunmuşlardır.

Maraş'ta bulunan Fransız konsolos vekili bir Müslüman ile bir Hıristiyan arasında meydana gelen şahsi çekişmeyi büyütüp görevi dışında müdahaleye kalkışmış, durum Fransa Büyükelçiliği'ne bildirilmiş, Fransa Büyükelçiliği'nden verilen cevapta adı geçen vekilin Hıristiyanların uğradığı tehlikeleri Osmanlı görevlilerine bildirmelerinden dolayı kınanamayacağı belirtilmiştir.

Bu durum, adı geçen vekilin şahsi ve önemi olmayan bir takım çekişmeleri vilayet merkezindeki konsolosluga ve Büyükelçiliğe abartılı ve gerçek dışı bir şekilde bildirmesinden kaynaklanmıştır. Onun bu baskısı bölgedeki idarecilerin işlerini zorlaştırdığı gibi Ermenileri kışkırtmış ve yeni olaylar çıkmasına zemin hazırlamıştır⁹³.

Fransız konsoloslarının Osmanlı idaresi üzerindeki baskılarını, İstanbul'daki Büyükelçiliğin buna verdiği desteği ve bunun Ermeniler üzerindeki etkisini en güzel ortaya koyan örnek, Maraş'a konsolos muavini olarak atanan Barthélemy'nin durumudur⁹⁴.

91 Sarıay, *agm.*, s. 64, 65.

92 BOA. A. MKT. MHM. 660/2.

93 BOA. A. MKT. MHM. 652/28.

94 Barthélemy'nin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Ahmet Eyicil, *Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*, Ankara 1999, s. 285-289.

Halep Fransa Konsolosluğu'nda memur iken, görevle Maraş'a gönderilen ve bir daha geri dönmeyen Barthélemy'nin Maraş'ta sürekli konsolos olacağı söylentileri yayılmış, bu kişinin Maraş'ta bulunduğu süre içerisinde sergilediği bazı davranış, düşünce ve hareketlerden rahatsızlık duyulmuş, kendisinin görevden alınması için gerekli girişimlerde bulunulmuştu. Halep Valiliği Barthélemy'nin Maraş'ta konsolos sıfatıyla sürekli olarak bırakılmasından doğacak sakıncaların devlet tarafından göz önünde bulundurulmasını istemiş, bunun üzerine Maraş'ta bulunan Barthélemy'nin bir an önce görevden alınması yolunda 18 Temmuz 1896'da Fransa Büyükelçiliği'ne tebligat yapılmıştır. Fransa Büyükelçiliği ise Barthélemy'nin, Maraş konsolos vekili olmadığını, Halep'teki Fransa Konsolosluğu memurlarından olduğunu, tahkikat yapmak üzere geçici olarak orada görevlendirildiğini, işlerini henüz tamamlamadığından geri dönemediğini, dönüşünün kendisine verilen görevin Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanmasına bağlı olduğunu bildirmiş ve daha sonra ise ileri giderek Barthélemy'i kısa bir süre sonra Maraş konsolos vekili olarak atamıştır.

Fransa Büyükelçisi Cambon, daha önceki tebligat üzerine Barthélemy'nin bağlı olduğu hükümet tarafından resmen bu konsolos vekâletine atanmış olduğunu, beratının verilmemesinin Fransa Hükümeti tarafından bir çeşit hakaret olarak kabul edileceğini, kendisinin oradan alınması için şimdilik geçerli bir sebep olmadığını, Osmanlı Hükümeti'nin bu konudaki arzusuna uygun olarak başka bir yerde görevlendirilmesinin şimdiki resmi sıfatının tanınmasına bağlı olduğunu ve şu anki memuriyetinin onaylanması gerektiğini ısrarla istemiştir.

Osmanlı Devleti de bu memuriyeti onaylamamak için uzun süre direnmiş ve Barthélemy'nin görevden alınmasını istemiş, İstanbul'daki Fransa Büyükelçiliği'nden olumlu bir cevap gelmeyince Fransa Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmuştur.

Barthélemy, Osmanlı Hükümeti ve Müslüman halk aleyhinde iftiralarda bulunmaktan çekinmeyen, karışıklık çıkarma eğilimli, konsolosluğa Hıristiyanlar için bir müracaat mercii süsünü veren, bazı düşüncesiz Ermenileri Müslümanlar aleyhinde kandırmak gibi tahriklerden geri durmayan bir kişi olduğundan bu özelliklere sahip yabancı bir memurun, memuriyetini sürdürmesi yüzünden doğacak sakıncalar göz önünde bulundurularak kendisinin hemen Maraş'tan uzaklaştırılması düşünülmüştür.

Zeytun'a giden Barthélemy, adeta Ermenilerin koruyucusu kesilmiş, kaymakam muaviniyle yaptığı görüşmede, görevinin dışında ifade ve itirazlarda bulunmuştur.

Daha sonra Ferniz'e giden Barthélemy etraftaki Ermeni köy ahalisini çağırarak bunlardan ne kadarının erkek, ne kadarının kadın olduğunu ve silah kullanmaya gücü yeten kaç kişiyi bulabileceğini açıkça soruşturmuş, civar köylerin Hıristiyan ileri gelenleri ile halk tabakasını yanına davet ederek gizlice kendileriyle konuşmuş, köyün erkek ve işe yarar ahalisinin nüfuslarını elindeki deftere kaydetmiş, buradan da Göksun yönüne hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti'nin bütün çabalarına rağmen Fransa Barthélemy'i bu bölgeden almamış, Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmasına göz yummuş ve Osmanlı Devleti'yle aralarındaki soğukluğu artırmaya devam etmiştir.

22 Ekim 1899 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre, Meçeryan adlı Protestan bir Ermeni ikisi jandarma kıyafetinde olmak üzere on beş kişiyle Barthélemy'i öldürmek istemiş, bunun üzerine durumu öğrenen Fransız Büyükelçiliği derhal huzur ve güvenliğin sağlanarak Barthélemy'nin korunması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiş, ayrıca o bölgede çıkması muhtemel tüm olaylardan Osmanlı Hükümeti'nin sorumlu tutulacağını da beyan etmiştir.

Fransa Büyükelçiliği'ne verilen cevapta, hükümet memurlarının böyle kışkırtmalarda bulunmayacakları, bunun bazı serseri kişilerin hareketleri olabileceği ve buna da Barthélemy'nin kötü hal ve şöhretinin sebep olduğu, defalarca talep edildiği gibi kendisinin bir an önce buradan alınması gerektiği belirtilmiştir. Büyükelçilik tercümanı ise büyükelçinin bu konuyu Paris'e yazdığını, Barthélemy'nin yakında oradan alınacağını ifade etmiştir⁹⁵.

Ermenilerin Van'da kurdukları komitenin reisi olan ve yakalandıktan sonra yargılanarak idama mahkum edilen Varteks'in cezasının hafifletilmesi yolunda da Fransızlar adli baskıda bulunmuşlardır. Fransız konsolosu Van valisinin makamına giderek Van komite reisi Varteks'in mahkumiyetine yol açan sebepleri araştırmaya hükümeti tarafından görevlendirildiğini belirtmiştir. Sonuç olarak Varteks hakkında Van İstinaf Mahkemesi'nden verilen hükmün Temyiz Mahkemesi Ceza Dairesince onaylanmış olduğu anlaşılmıştır⁹⁶.

Van Fransa Viskonsolosluğu görevinde bulunan Per Defrance, aşiretler arasındaki basit bir olay olan koyun meselesini siyasi bir sorun haline getirmiş,

⁹⁵ BOA. A. MKT. MHM. 651/17; BOA. Y. A. HUS. 377/54; BOA. Y. MTV. 168/65; BOA. HR. SYS. 2793/12.

⁹⁶ BOA. A. MKT. MHM. 673/13.

Musul aşiretleri tarafından kaçırılıp, bölge yönetimi aracılığıyla geri alınarak sahiplerine verilen hayvanlar hakkında Büyükelçiliğe durumu abartılı olarak bildirmiştir.

Fransa Büyükelçiliği, Per Defrance'ın Katolik mezhebine girdiklerini işittiği bazı Ermenilere dini telkinlerde bulunmak düşüncesiyle Çölemerik taraflarına gittiğini iddia etmiştir. Bir din adamı olan ve konsolos vekili sıfatıyla köy köy dolaşarak hükümet yönetimine karşı kışkırtıcı çalışmalar yapan bu kişi Nasturileri Fransızların yanına çekmek amacını taşımaktaydı⁹⁷.

Anadolu'da bulunan Fransız konsolosları aldıkları her türlü haberi tetkik etmeden, gerçekmiş gibi kabul ederek izahat istemişler, olayların gerçek olmadığı anlaşılınca da özür dilemek zorunda kalmışlardır. 28 Ağustos 1903 tarihinde Fransız konsolosuyla İngiliz konsolos vekili Erzincan'a iki saat mesafede bulunan Şuha Manastırına Kürt elbisesi giymiş yerli yedi Müslümanın girip sekiz Ermeniye yaraladıklarını, bunlardan dördünün ağır yaralı olduğu haberini aldıklarını söyleyerek durum hakkında açıklama yapılmasını istemişler, yapılan tahkikat olayın kesinlikle doğru olmadığı, vilayetin her yerinde emniyet ve huzurun mevcut olduğu anlaşılmıştır⁹⁸.

Diyarbakır'da Müslüman halk arasında gayri müslim ahali aleyhine çatışma hazırlıkları yapıldığı ve Hıristiyanların korku içinde bulunduğu ilişkin Fransa büyükelçisinin şikayetçi olması üzerine durum Diyarbakır vilayetinden sorulmuş; alınan cevapta Diyarbakır'da asla öyle bir durum olmadığı, rahat ve huzur içinde herkesin işiyle gücüyle meşgul olduğu, Fransa konsolos vekilinin Büyükelçiliğe verdiği bilginin düzmece ve Konsolos Tercümanı Kasabyan Artin adında Ermeni fesatçının uydurmasından ibaret olduğu ve söz konusu şahsın daha evvel de fesatçılık yaptığı anlaşılmıştır.

Bunun üzerine şahsın görevden alınması konusunda Fransa Büyükelçiliği'ne tebliğatta bulunulmuş, Büyükelçilik, tercümanın orada geçici olarak bulunduğunu yakında yeni görev yeri olan Maraş'a gideceğini ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınacağını bildirmiştir⁹⁹.

⁹⁷ BOA. A. MKT. MHM. 642/2; BOA. A.MKT. MHM. 698/16.

⁹⁸ BOA. HR. SYS. 2795/43.

⁹⁹ BOA. Y. A. HUS. 424/10; BOA. A.MKT. MHM. 637/30.

Vilâyât-ı sitte'de bulunan Fransız konsolosları, Ermeni piskoposları ile Patrikhane arasındaki haberleşmeyi sağlamışlardır. Konsoloslar piskoposların mektuplarını kendi resmi zarfları içine koyup İstanbul'da oturan elçilere, bunlar da zarfları açarak çıkan mektupları Patrikhane'ye göndermişlerdir¹⁰⁰.

Van Fransız Konsolosu Rupen ile Tercümanı Mihran'ın Muş'a gelerek durum ve hüviyeti araştırılmakta olan dağlı iki Ermeniye polis dairesinden alarak uygunsuz sözler söyleyip hakaretlere kalkıştıkları, aslında görev yeri Van'la sınırlı olması gereken konsolosun kendi kendine Muş'a kadar gelip defalarca böyle hareketlere kalkışması özellikle hükümet işlerine müdahale ve tecavüz etmesi, hele Tercümanı Mihran'ın kötü sözler söyleme cüretinde bulunması Osmanlı hükümetini rahatsız etmiş ve her ikisinin de azil ve değiştirilmesi için Fransa Büyükelçiliği'ne tebliğat yapılmıştır. Büyükelçilik tarafından adı geçen konsolosun yapmakta olduğu mesleğe göre hakkında şikayet beyan edilmesinin şaşkıncı olduğu ve Van'a geri dönüşünde Bitlis Vilayeti'ne yaptığı seyahate dair gönderdiği rapor gösterilerek Osmanlı Hükümeti'nin iyiliğini isteyen böyle bir kişinin azlini istemenin uygun olmadığı cevabı verilmiştir¹⁰¹.

3- Fransız Katolik Rahiplerin Faaliyetleri

Osmanlı memleketinin çeşitli bölgelerinde oturan ve asıl görevleri dini hizmetler ve dini eğitimden ibaret olan, bunun haricinde işlerle uğraşmaları uygun olmayan Fransız rahipler Ermenileri mezheplerini değiştirmeleri konusunda teşvik etmişler ve telkinlerde bulunmuşlar, en çok da afetzede olan Adana Ermeni ahalisinden bu yolda istifadeye çalışmışlardır¹⁰².

Aslen İspanyalı olup Fransa himayesinde bir Fransisken rahip olan Peder Emmanuel Grasya, Kars'tan (Kadirli) Mersin'deki Fransız konsolosuna bir telgraf çekerek, orada Müslümanların silah atmak suretiyle asayişini ihlal ettiklerini, Ermeni ahalinin korku ve heyecana düştüğünü, bir çoklarının Haçin'e ve sair civar kazalara hicret ettiklerini, kendisinin de son derece korku içinde olup nasıl hareket edeceği hakkında talimat beklediğini bildirmiştir.

Yapılan tahkikat neticesinde, telgrafın yalan ve uydurma olduğu, Kars'ta Katolik mezhebini yayabilmek maksadıyla ahali nazarında kendisinin hükümet

¹⁰⁰ BOA. Y.PRK. AZJ. 52/60.

¹⁰¹ BOA. A. MKT. MHM. 673/25.

¹⁰² BOA. DH. MUİ. 66-2/22.

üzerinde mutlak hakim olduğunu ispat için, bu gibi entrikalara tevessül ettiği, teşebbüslerine ve icraatlarına az çok engellemeler gösteren kaza kaymakamına zarar verebilmek için Kars'ta yaşanan sıradan bir vakaya belirli bir şekil vermeye çalıştığı anlaşılmıştır.

Mersin Fransız Viskonsolosluğu'na yazılan yazı ve bahsi geçen konsolos tarafından da Büyükelçiliğe yapılan müracaat üzerine bundan sonra uygunsuz hareketlerde bulunmaması için adı geçen rahibin uyarıldığı Fransa Büyükelçiliği'nden cevaben beyan edilmiştir.

Fransız Cizvit rahiplerinden Pelisi, Huri İbrahim adındaki papaz ile Havar'ın Cebel-i Dürüz köylerini dolaşarak halkı Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. İslam ahalinin galeyana gelerek kendilerine saldıracaklarının hissedilmesi üzerine, mahalli hükümet vasıtasıyla koruma altında, vilâyet merkezine götürülmüştür. Şam Fransa başkonsolosu adı geçen rahibin tekrar o havalide dolaşmak üzere gideceğini bildirerek korunmasını ısrarla talep etmiştir. Fransız ve Cizvit rahibi olması itibariyle halkın kafasını karıştırması ve ne suretle olursa olsun uygunsuz hareketlere yönelmesi ihtimali olduğundan Pelisi'nin o havalide dönmesinin Cebel-i Dürüz ahalisini aleyhine ayaklandıracağı ve hayatının bile tehlikeye girebileceği uygun bir dille konsolosa anlatılmış, fakat konsolos mesele çıkarmak emeliyle ısrar etmiştir. Konsolosun ikna edilmesi için Fransa Büyükelçiliği'ne gerekli tebligat yapılmış ve adı geçen Büyükelçilik tarafından durum konsolostan hemen sorularak ikinci bir emre kadar rahibin gitmesi ertelenmiştir¹⁰³.

Sonuç

19. yüzyılda İngiltere ile Yakın Doğu'da sıkı bir rekabete giren Fransa ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruma peşine düşmüştür. Fransa milli çıkarları açısından son derece önemli olan başta Suriye olmak üzere, Güneydoğu Anadolu ve Çukurova gibi Osmanlı topraklarında yaşayan Katolikliğe meyilli Ermenileri daima desteklemiş ve en küçük bir problemde Osmanlı Devleti'nin karşısına dikilmiştir.

Gerek Fransa devlet adamları, ve basını, gerekse Fransız halkı Ermenilere karşı gayet müsamahakar davranmışlar ve onların davalarını destek-

¹⁰³ BOA. DH. SYS. 42/8.

lemişlerdir. Bundan cesaret alan Ermeniler Fransa'da özgürce hareket edebilecekleri bir faaliyet alanı bulmuşlar ve Fransız kamuoyunu gerçek dışı bilgilerle enforme ederek Osmanlı Devleti'ne ve Türklere karşı bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Fransız kamuoyunda Ermenilere duyulan sempatinin tarihsel alt yapısı bu dönemde oluşmuştur.

Bunun somut sonuçları da en son olarak, 18 Ocak 2001 tarihinde Fransa Parlamentosu'nda kabul edilen "*Fransa 1915'te Ermenilere Yapılan Soykırımı Tanır*" şeklinde bir maddelik yasa tasarısının kabulüyle görülmüştür.

Osmanlı Devleti ise Ermenilerin Fransa kamuoyunu etkilemesini önlemek için çok yönlü çalışmış, Fransız devlet adamları nezdinde girişimlerde bulunmuş, basında çıkan yazıları anında cevaplamış, Fransız halkını aydınlatmaya yönelik toplantılar düzenlemiştir.